

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ Й ОСВІТНЬОГО
МЕНЕДЖМЕНТУ ІМ. Є.І.ПЕТУХОВА**

**Методика навчання службових частин
мови на уроках української мови в
початковій школі**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка 2 курсу 261 М групи

Спеціальності 013 Початкова освіта

Освітньо-професійної (наукової)

програми Початкова освіта

Гринько Ольга Юріївна

Керівник к. пед. н., професор Пермінова Л.А.

Рецензент к. пед. н., доцент Саган О.В.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Концептуальні засади проблеми дослідження службових частин мови	6
1.1. Аналіз проблеми службових частин мови в науковому вимірі..	6
1.2. Психолінгвістичний та педагогічний чинники проблеми навчання службових слів	20
РОЗДІЛ 2. Лінгводидактичні засади проблеми навчання службових частин мови в початковому курсі української мови	26
2.1. Методичні засоби навчання службових слів.....	26
2.2. Експериментальне вивчення службових частин мови.....	42
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49
ДОДАТКИ	53
Додаток А Анкета для вчителів початкових класів НУШ.....	53
Додаток Б Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського Державного Університету.....	54

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена тим фактом, що модернізація початкової освіти, інновації у формуванні мовної особистості молодшого школяра регламентуються державно-нормативними документами. Зокрема Концепція Нової української школи (НУШ) основну мету означеного процесу вбачають у формуванні такої мовної особистості, яка зможе вільно користуватися українською мовою в різних комунікативних ситуаціях. Доцільно й грамотно застосовувати комунікативні знання й набуті навички в різних типах та стилях мовлення.

У процесі формування сучасної мовно-мовленнєвої особистості молодшого школяра методисти акцентують увагу на подоланні труднощів, що виникають у мовленнєвій діяльності учнів. Саме на цьому етапі мовної освіти слід усвідомлювати потребу в формуванні в учнів початкових класів навичок укладання та конструювання речень, текстів. Для реалізації такої цілі слід акцентувати увагу на опануванні знань про службові частини мови, які слугують для зв'язування одиниць синтаксису.

Актуальною проблемою української лінгводидактики є вивчення службових частин мови. Її дослідження передбачає аналіз названих мовних категорій системно, з урахуванням різнобічної сутності обох груп слів, властивих їм семантичних та стилістичних ознак.

Усвідомлення означеного вплинуло на вибір теми дипломного дослідження «Методика роботи над службовими частинами мови на уроках української мови».

Аналіз науково-методичної літератури засвідчи, що порушена проблема навчання частин мови розглядалася вченими у різних наукових площинах: у лінгвістичній (Ф.Буслаєв, О.Безпояско, В.Виноградов, І.Вихованець, К.Городенська, М.Греч, А.Загнітко, Л.Мацько, О.Пешковський, О.Потебня, О.Суник, Л.Щерба та ін.), у

психологічній(О.Виготський, І. Зимня, Ю.Пассов, І.Синиця, О.Шахнарвич, Н.Юр'єва), лінгводидактичній (М.Вашуленко, Є.Голобородько, Т.Ладиженська, О.Мельничайко, Г.Михайловська, А.Нікітіна, М.Пентиліук, Л.Скуратівський, О.Текучов, Т.Чижова, О.Хорошковська) напрямках.

У науково - методичній літературі створене підґрунтя для вивчення граматичної сутності частин мови, подальшого виявлення їх текстотворчих функцій та специфіки уживання в різних стилях і типах мовлення.

Зв'язок з темою кафедри. Випускне дослідження виконується в межах загально кафедральної ініціативної теми кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту «Лінгводидактична підготовка у фаховій освіті сучасного вчителя початкової школи» (державний реєстраційний номер 0119U100655).

Мета дослідження полягає в аналізі методики роботи над службовими частинами мови в початковому курсі української мови.

Поставлена мета зумовила розв'язання низки **завдань**:

- проаналізувати науково-методичну літературу з досліджуваної проблеми;
- дослідити наукові засади проблеми службових частин мови в сучасному науковому вимірі;
- з'ясувати сутність аспекту системного навчання службових частин мови;
- проаналізувати специфіку вивчення службових частин мови на уроках української мови;
- розробити та організувати експериментально-дослідне вивчення службових частин мови в початкових класах.

Гіпотеза засвоєння лінгвістичного матеріалу про службові частини мови буде ефективним за умови системної практичної роботи над ними.

Об'єктом дослідження є процес навчання службових частин мови в початковій школі.

Предмет - це методика навчання службових частин мови на уроках української мови в початкових класах.

У роботі було використано такі **методи дослідження**: емпіричні – спостереження, бесіда, анкетування, метод експерименту, узагальнення; теоретичні – аналіз і синтез, метод індукції та дедукції, порівняння, класифікації, узагальнення.

Новизна випускної роботи полягає в аналізі методики вивчення службових слів у функціонально-стилістичному аспекті в початковому курсі української мови ,практичному впровадженні означеного шляхом спеціально розробленого і проведеного експериментального навчання молодших школярів.

Практична значущість дослідження: матеріали роботи можуть бути використані студентами для підготовки до практичних занять з методики навчання української мови та під час роботи над курсовими дослідженнями з курсу «Методика навчання української мови в початкових класах».

Апробація дослідження: дипломну роботу було обговорено на засіданні кафедри під час попереднього захисту,експериментально перевірено ефективність методики навчання службових частин мови на функціонально-стилістичній основі.

Публікації. Опубліковано статтю у збірнику наукових праць «Лінгводидактична підготовка у фаховій освіті сучасного вчителя початкової школи».

Структура дослідження: вступу, два розділи, висновки, списку використаної літератури та додатки.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛУЖБОВИХ ЧАСТИН МОВИ

1.1. Аналіз проблеми службових частин мови в науковому вимірі

Навчання граматики української мови ставить перед учителями-словесниками низку завдань, серед яких першорядного значення набуває методика опрацювання службових слів, що вимагає визначення їх частиномовного статусу, місця в лексико-семантичній та синтаксичній системах мови, текстотворчих і стилістичних особливостей. А це своєю чергою потребує лінгвістичного аналізу сполучників і часток, з'ясування їх сутності й місця в системі частин мови.

Практика вивчення сполучників, вигуків і часток, аналіз граматичних та стилістичних компетентностей учнів, аналіз методичної літератури та державно-нормативних документів засвідчили наступне:

- недостатню увагу до опрацювання службових слів у функціонально-стилістичному аспекті в початковому курсі української мови;
- обмежені уміння учнів використовувати означені частини мови в побудові власних висловлювань різних стилів;
- значні відхилення у використанні службових частин мови від граматичних норм.

Службові слова, зокрема сполучники і частки, й досі залишаються периферією як мовознавства, так і лінгводидактики. Відтак з'ясування природи цієї групи української лексики має суттєве значення для досліджуваної нами проблеми, основою розв'язання якої є граматичне вчення про частини мови в лінгвістичній науці.

Частиномовний поділ слів є одним із домінантних у мовознавстві. Його основи було закладено ще в античні часи. Однак і дотепер ще не все з'ясовано, постійно щось змінюється, додається в морфологічній

класифікації слів. Водночас незмінним залишається поділ усіх слів на дві категорії – слова повнозначні (самостійні) й слова неповнозначні (службові). Поділ слів на лексико-граматичні розряди, їх частиномовна належність досі залишається проблемою, що остаточно не розв'язана, а потребує доповнень та уточнень. Нез'ясованим залишається питання про те, які критерії треба брати до уваги під час розподілу слів за частинами мови. Одні лінгвісти надають перевагу суттєвим морфологічним ознакам слів, інші беруть до уваги властиві їм морфологічні, семантичні та синтаксичні ознаки.

Для нашого дослідження важливим є ретроспективний аналіз учення про частини мови, що дозволить визначити сутність та функції сполучників і часток як важливих семантичних, граматичних, текстотворчих засобів, котрі вирізняються стилістичними функціями.

Наукове підґрунтя у розвиток частиномовної теорії здійснили В.Богородицький, Ф.Буслаєв, В.Виноградов, М.Греч, О.Мещанінов, О.Пешковський, О.Потебня, П.Фортунатов, О.Шахматов, Л.Щерба та ін..

Особливе місце в мовознавчій традиції, пов'язаній із теорією частин мови, належить граматичному вченню О.Потебні. На його думку, найсуттєвішими їх ознаками є такі: 1) частини мови - це важливі граматичні класи слів, що функціонують у реченні й певним чином зумовлюють його структуру; 2) частинам мови протиставлені формальні, або граматичні, слова (прийменники, сполучники), які не можуть бути членами речення, слугують лише синтаксичними показниками функції інших слів і речень; 3) частини мови розрізняються за морфологічними і синтаксичними ознаками [42; 48]. Автор виділяє як суттєві синтаксичні функції службових слів.

Ідеї О.Потебні розвивали його учні й послідовники – Д.Овсянико-Куликовський, Д.Кудрявський, а згодом П.Фортунатов, О.Пешковський, які в поділі слів на частини мови принципового значення надавали

граматичній формі слів, характеру змінювання їх за тими чи іншими ознаками.

Формально-граматичну лінію в розмежуванні груп слів послідовно проводив П.Фортунатов, класифікуючи всі частини мови на повнозначні, часткові й вигуки. До часткових слів учений відносив прийменники, сполучники та зв'язки. На його думку, часткові слова відрізняються від повнозначних тим, що їх значення не сприймається, не існує окремо від значень повнозначних слів, бо часткові слова щось означають або в значенні повнозначних слів, або в значенні речень, до складу яких завжди входять повнозначні слова [48,С.169].

П.Фортунатов розрізняв кілька класів часткових слів. Один із них охоплює так звані з'єднувальні слова, до яких належать прийменники, сполучники і зв'язки. Другий клас часткових слів утворюють підсилювальні слова. Третій і четвертий класи виконують функцію заперечення, виражають питання, тобто різне ставлення мовців до висловлювання [48,С.170]. Намагання П.Фортунатова з'ясувати механізм функціонування слів, оригінальність і стрункість їх формальної класифікації не втратили свого значення й дотепер. Він один із перших усвідомив значну функціональну спільність службових форм та морфем, що стало неабияким здобутком сучасної лінгвістики і лінгводидактики.

На думку О.Шахматова, тільки синтаксично можна обґрунтувати диференціацію частин мови, виділивши й описавши ті синтаксичні умови, за яких функціонує кожна з них. Серед частин мови О.Шахматов виділив три основні розряди слів: повнозначні (іменники, прикметники, дієслова, прислівники), неповнозначні (займенники, числівники, займенникові прислівники) та службові слова (прийменники, зв'язки, сполучники, частки, префікси) [42,С.30]. Особливе місце в його концепції посідають вигуки. Домінантний принцип частиномовної теорії О.Шахматова полягає у вимозі максимального врахування семантики

синтаксичної й морфологічної ознак слів, що більшою чи меншою мірою врахували пізніше й інші дослідники – Л.Щерба, І.Мещанінов, В.Виноградов та ін.

У системі частин мови Л.Щерба виділяє три групи слів – повнозначні слова, службові слова й вигуки. Відмінність між повнозначними і службовими словами автор убачав у тому, що перші мають самостійне значення, а другі, на думку вченого, “...тільки виражають відношення між предметами думки” [48,С.64]. Повнозначні слова відрізняються від службових своєю здатністю поширювати слово чи словосполучення. Вони можуть нести на собі фразовий наголос, тоді як службові такою здатністю не володіють, за винятком лише їх контрастного логічного виділення. Незмінність (невідмінюваність), на думку Л.Щерби, не виступає класифікаційною ознакою службовості слова [43,С.63-67].

Разом з логіко-семантичними ознаками частин мови Л.Щерба розглядає й “згусток формальних ознак” – своєрідних маркерів частин мови, до яких зараховуються флексії, афікси, фразовий наголос, інтонація, синтаксичний зв’язок та особливі допоміжні слова. Він, як і його попередники, вважає, що граматична сутність і репрезентація частин мови яскраво виявляється лише в реченні. Таким чином, Л.Щерба у визначенні частин мови враховував усю сукупність лінгвальних чинників, особливо наголошуючи на тому, що в різних групах слів домінантами виступають то одні, то інші ознаки. Для службових слів визначальними є синтаксичні ознаки.

Спробу здійснення типологічного аналізу членів речення і частин мови на основі єдиних поняттєвих категорій зроблено І.Мещаніновим. На його думку, категорію службових слів становлять прийменники, сполучники і різного типу службові частки (власне частки, артиклі та ін.). Характеризуючи прийменники та сполучники, І.Мещанінов підкреслював, що названі групи слів ні за властивою їм семантикою, ні

за синтаксичними ознаками не розрізняються так само виразно, як повнозначні слова будь-якої групи. У вченні І.Мещанінова про службові слова найбільш прийнятні, на нашу думку, є такі ознаки й умови аналізу:

- 1) опис синтаксичних функцій службових одиниць у мовах різних типів;
- 2) опис механізму переходу слів з розряду повнозначних у розряд службових (за умови набуття словом нового синтаксичного статусу);
- 3) зіставлення функцій службових слів у різних мовах;
- 4) аналіз історичного розвитку службових слів [42,С.374].

Синтезувавши все позитивне в частиномовній теорії і практиці, В.Виноградов доходить висновку, що виділення частин мови повинно ґрунтуватися на врахуванні структурно-семантичних ознак різних типів слів. Унаслідок усебічного аналізу смислової структури слів він виділяє такі чотири їх групи: 1) слова-назви, до яких віднесено й вигуки, що “утворюють предметно-змістовий лексичний та граматичний фундамент мови і виступають частинами мови”; 2) частки мови - слова і слова-зв’язки, які не мають номінативного значення і безпосередньо зв’язані з технікою мови; 3) модальні слова і частки, які більш “лексичні, ніж службові і слова-зв’язки, але не наділені, як і вони, номінативною функцією”; 4) вигуки – синтаксично не організовані слова, що “не здатні з’єднуватися з іншими ефективно забарвленими словами” [39].

Як бачимо, проблема службових слів залишається складною і дискусійною в лінгвістиці. Аналіз джерельної бази підтвердив, що концепція представлена в різноманітних варіаціях. Вона поширюється від розуміння їх як незмінних слів і до сучасного тлумачення як граматичних семантичних слів і морфем. Службові одиниці нерідко розглядаються в системі частин мови як своєрідні компоненти. У багатьох випадках ігнорується їхня специфіка, не розкривається властивий їм граматичний статус, службовий зв’язок із повнозначними словами тощо.

Однією з кардинальних, що стосується статусу службових слів, виступає проблема наявності чи відсутності в них лексичного значення. За лексичною ознакою прийменники, сполучники, зв'язки й частки виразно протиставлені повнозначним словам. У своєму дослідженні дотримуємося тієї точки зору, що семантичний критерій (у його звичайному розумінні) не може бути застосований для службових слів. Так, В.Виноградов наголошував, що службові слова не наділені номінативною функцією, їм не властива “предметна віднесеність”, оскільки вони стосуються позамовної дійсності лише за допомогою слів-назв [26,С.45]. У той же час прийменники, сполучники, зв'язки і частки передають семантику відношень між різними синтаксичними одиницями (словом, словосполученням, реченням), яка в межах морфологічного слова характерна також і для синтетично релятивних морфем, наприклад, відмінкових флексій. Службові слова обслуговують самостійні як морфологічні, так і синтаксичні одиниці вищого рангу і виконують щодо них функцію релятивних елементів [26,С.46]. Часом у граматичній класифікації службових слів зовсім ігноруються властиві їм певні самостійні ознаки, не береться до уваги те, що семантикою володіють також і форманти та їх морфеми, хоча ця семантика не лексична, а тільки релятивна.

У сучасному мовознавстві існують діаметрально протилежні погляди на кількість і якість критеріїв поділу слів на лексико-граматичні розряди: з одного боку, це класифікація мовних одиниць (частин мови) за одним критерієм (гомогенна), а з іншого – класифікація мовних одиниць (частин мови) за кількома різнорідними критеріями (гетерогенна). Гомогенна класифікація має свої внутрішні відмінності, тому що в ролі єдиного критерію використовуються різні ознаки: або лексичні (Ш.Баллі), або морфологічні (А.Мухін), або синтаксичні (О.Потебня). Залежно від покладеної в основу класифікаційної ознаки виділяється відповідна парадигма частин мови. Використання будь-

якого одного критерію, як свідчить вітчизняна граматична традиція, не забезпечує стрункої, послідовної і несуперечливої класифікації частин мови.

Вирізнення частин мови за набором різнорідних ознак не сприяє створенню єдиної і послідовної їх класифікації. До цього спричинилося, по-перше, те, що по-різному визначається набір класифікаційних ознак, по-друге, значна частина мовознавців надає перевагу одній із кількох ознак, що в свою чергу призвело до модифікації гетерогенної класифікації.

Досліджуючи наукову складову проблеми, ми зрозуміли, що прихильники гетерогенної класифікації усвідомлювали, що в повному наборі однорідні ознаки властиві лише чотирьом класам слів. Іншим словам притаманна лише одна з цих ознак, за якою вони й були виділені в традиційній граматиці в окремий клас слів. У результаті традиційна система частин мови є поєднанням гетеро- і гомогенної класифікацій, оскільки чотири частини мови (іменник, прикметник, дієслово і прислівник) виділено за набором трьох основних ознак (семантичної, морфологічної, синтаксичної). Відповідно, займенник, числівник, прийменник, сполучник, частка, – за якоюсь однією ознакою із зазначених трьох [7; 10].

На сучасному етапі розвитку мовознавства учені досліджують сутність службових слів як мовних знаків, властиві їм лексичні та граматичні значення. Поряд із традиційним поглядом на службові слова, що вони позбавлені номінативної функції, тобто не мають лексичного значення (В.Васильєва, І.Вихованець, К.Городенська, В.Плотникова), є й інші твердження. Одним з перших, хто це зрозумів, в українському мовознавстві був І.Кучеренко. Він доводив, що службові слова “... мають лексичне значення, узагальнене, часом важко вловлюване з першого погляду” [42, С.33]. Отже, номінативну функцію службові слова все-таки виконують, але, на думку В.Горпинича, “не самотійно (як

повнозначні), а спільно з повнозначними. У них “речовинний” зміст і граматичні функції збігаються. Їх лексичні значення тотожні з граматичними” [34,С.280]. Службові слова, таким чином, мають лексичне значення. Так, Словник української мови (в 11 томах) фіксує 40 лексичних значень прийменника *по* [34], 5 значень сполучника *і* [34,С.7-8], 6 значень частки *і*, *й* тощо.

Службові слова мають і граматичне значення, але воно в них не самостійне, як у повнозначних словах, а поєднується з лексичним, з одного боку, і з граматичним значенням повнозначного слова – з іншого.

Таким чином, трактування службових слів у працях сучасних мовознавців відзначається різноаспектністю, що в основному зводиться до протиставлення їх повнозначним словам за лексико-семантичними, формально-морфологічними і синтаксичними ознаками.

Виявлення суттєвих ознак цього протиставлення в лінгвістичній науці ще не завершилося, але певні узагальнення щодо сутності службових слів можна зробити. Хоч існуючі дефініції цих слів ще недосконалі, вони в основному зводяться до того, що:

1) службові слова не бувають назвами предметів чи ознак, не виконують функцій членів речення, а вживаються для зв'язку слів, речень або частин речень [43];

2) лексично несамостійні слова, що слугують для вираження різноманітних семантико-синтаксичних відношень між словами, реченнями і його частинами [48].

Цікавим є визначення службових слів І.Милославським, який за ознаку протиставлення обрав функцію в реченні і на цій основі сформулював свою позицію. Науковець вважав, що «...слова, що є членами речення можуть бути вжиті самостійно як слова-речення.» [36].

Ця думка вченого найбільше нам імпонує, оскільки визначає найголовніші критерії вивчення сполучників і часток у школі, а головне,

дозволяє формувати в учнів чітке розуміння сутності службових слів та їх роль у текстотворенні, а отже, у спілкуванні.

Засвоєння природи сполучників і часток учнями, розуміння сутності і місця службових слів у мовній системі потребує аналізу їх семантико-синтаксичних функцій у мовленнєвій діяльності мовців.

У лінгвістиці, як зазначалося, немає єдиної думки щодо значення службових слів. Одні вчені підкреслюють, що службові слова мають лише граматичне значення і відносяться до компетенції граматики (О.Пешковський, О.Потебня, О.Шахматов). Інші дослідники наголошують, що службові слова мають лексичне значення (О.Ахманова, В.Виноградов, І.Кучеренко, М.Стеблін-Каменський, Е.Черкасова та ін.). Для них службове слово, як і будь-яке слово взагалі, представляє собою "...конструктивну єдність лексичних і граматичних значень" [4; 39] і повинно бути предметом вивчення як семантики, так і синтаксису.

Службові слова надзвичайно різноманітні. Одні службові слова разом з непрямыми відмінками оформляють залежність одного повнозначного слова від іншого в словосполученні чи реченні. Тим самим вони виражають відношення предметів, дій, ознак, які передаються цими словами, тобто відношення об'єктивної дійсності. Наприклад, прийменник над у словосполученні *робота над фільмом* указує на об'єктні відношення, прийменник до у словосполученні *пішов до школи* – на просторові. Інші службові слова вживаються для поєднання слів, словосполучень і речень, речень у тексті і є важливим граматичним засобом вираження узагальнених понять про різні зв'язки між предметами і явищами об'єктивної дійсності. Так, у реченні - Не злякають вам нікого, холодні сніги, бо розтопить вас сонце блискуче (О.Олесь) сполучник бо є засобом вираження причинових відношень між головною та підрядною частинами.

Особливу групу становлять слова, що, не беручи участі у вираженні синтаксичних відношень, надають іншим словам чи реченням додаткових змістових, емоційно-експресивних і модальних відтінків. Наприклад: *Хайже думка моя вільно лине* (Л.Українка). У цьому реченні виразником бажальної модальності виступає частка хай.

Службові слова можуть виражати анафоричні зв'язки між одиницями тексту, а також референційні відношення між висловлюванням і позамовною дійсністю (артиклі, деякі частки, прийменники, сполучники і сполучні слова, займенникові елементи). Незаперечною є також роль службових одиниць у комунікативній структурі висловлення: схильність одних часток, наприклад *навіть*, приєднуватися до реми речення, тоді як частка *же* виділяє тему речення.

За всього багатства своїх значень та вживань службові слова характеризуються функціональною спільністю: вони слугують засобом вираження синтаксичної, а також референційної, анафоричної та модальної структур речення, що зближує їх з граматичними морфемами і такими граматичними засобами мови, як порядок слів та інтонація.

У мовознавстві службовими називають такі слова, значення яких полягає "...у зв'язуванні, виділенні, співвідношенні" [4] частин речень і речень між собою, а також речення з реальною дійсністю. Відтак серед службових слів можна виділити дві великі групи: до однієї належать прийменники, сполучники і дієслівні зв'язки, які служать для зв'язку слів та окремих частин речення. До часток прилягають і деякі слова, призначення яких у реченні зводиться до службової ролі виявлення, виділення змісту, що є в окремому реченні чи в тексті.

Як бачимо, більшість учених визнають за службовими словами статус частин мови, хоча В.Виноградов, один з найавторитетніших дослідників граматики, поставив їх між частинами і не частинами мови (вигуками). Однак повністю в частиномовному статусі службовим

словам В.Виноградов не відмовив, бо всі слова він розглядав як елементи мовлення.

Традиційна граматики та, зокрема, І.Милославський розглядають службові слова як частини мови [43]. Фактично так мислив і В.Виноградов. На його думку, повнозначні слова – це частини мови, а службові – частки мови [5].

Деякі українські мовознавці (І.Вихованець, К.Городенська) намагаються винести службові слова за межі частин мови, мотивуючи тим, що вони не мають лексичного значення, номінативної функції. На підставі того, що службові слова є одноморфемними, неподільними, тобто за морфемною (структурною) ознакою, їх відносять до морфем. Сполучник і частку в цій інтерпретації називають аналітичними синтаксичними морфемами [43], що заперечує їх частиномовний статус.

Таке трактування службових слів цікаве і, очевидно, в лінгвістиці перспективне, але для шкільної граматики неприйнятне. По-перше, тому, що дискусійні питання граматики є предметом мовознавчої науки, по-друге, сучасний підхід до навчання мови вимагає з'ясування лексико-семантичної, стилістичної природи мовних одиниць (що закладено в кожній частині мови), їх текстотворчих функцій.

Подібність службових слів до граматичних засобів пояснюється тим, що:

а) у деяких контекстах уживання службових слів є обов'язковим[9]. У фразі *Василько хотів, щоб його зустрів батько* зв'язок із значенням мети між дієсловами *хотів* і *зустрів* повинен виражатися за допомогою сполучника *щоб*;

б) багато службових слів перебувають у функціонально-сміслових співвідношеннях з іншими граматичними засобами; порівняймо, наприклад, синтаксичні дублети типу *відблиск вогнища - відблиск від вогнища*, *курси підготовки в університет - курси з підготовки в університет*. Наявність у мові таких розрядів – “ набору конструкцій,

які у системі мови володіють здатністю взаємозаміни ”, на думку Н.Шведової, – свідчить про близькість службових слів з іншими граматичними засобами;

в) службові слова лише в деяких випадках можуть виступати в реченні самі, без супроводу повнозначних слів, наприклад: *Ти прийшов до чи після його виходу? – До;*

г) кількість службових слів у мові порівняно з кількістю повнозначних обмежена. Чисельність їх збільшується головним чином за рахунок переходу повнозначних слів у розряд службових усередині самої мови. Обов’язковою умовою для такого переходу, спільною для всіх класів, що втягуються в цей процес, є зближення їх лексичних і граматичних значень.

Мовознавці О.Потебня, І.Мещанінов, за ними Я.Бауер, Т.Черкасова, І.Вихованець та інші дослідники стверджують, що зміна значень самостійних слів проходить в основному в двох напрямках. З одного боку, в лексичному значенні відбувається зближення семантики повнозначних слів із значенням службових слів певного функціонально-сміслового розряду. З іншого боку, змінюються споконвічні синтаксичні функції повнозначних слів, що пов’язано зі зміною синтаксичної організації речень з цими словами і особливостей структури тексту того чи іншого стилю.

Утворення службових слів може відбуватися шляхом фразеологізації словосполучень, що виконують службові функції, перетворення вільних сполучень слів у фразеологічні одиниці, які Р.Рогожникова називає граматичними фразеологізмами (пор. *назустріч до, незалежно від, завдяки тому що, на шляху до* і т.ін.).

Про службові фразеологічні одиниці (ідіоматизми) писав ще В.Виноградов. Складені службові слова як фразеологічні звороти – лексично нечленовані сполучення слів, що виконують службові функції – виділяє Е.Черкасова [43].

Службові слова за їх відношенням до семантики різноманітні: одні з них мають своє індивідуальне лексичне значення, яке відрізняє конкретне слово від інших (несинонімічних) слів тієї ж функціонально-сміслової групи, інші мають лише граматичне значення.

Багатство семантики службового слова визначається належністю його до того чи іншого функціонально-сміслового розряду. Так, значення сполучників, як правило, значно бідніше (надзвичайно загальне, абстрактне) порівняно з прийменниками, а прийменників – бідніше від часток. З'ясовується, однак, що “бідність” значення службового слова в багатьох випадках компенсується багатством його селективних ознак-вимог, які ставляться до семантики слів, синтаксично пов'язаних певним службовим словом.

Істотною особливістю службових слів, що вимагає їх вивчення в семантичному плані і в аспекті вживання, є семантична несаможиттєвість. Службові слова, як правило, не існують ізольовано, і на їх семантичну структуру завжди проектується значення інших слів. Відтак, службові слова легко вступають у семантичні і синтаксичні відношення. Ці властивості службових слів визначають актуальність і важливість вивчення їх значень та умов правильного й усвідомленого вживання, що і має лягти в основу шкільного навчання.

Звичайно, значення та вживання службового слова, як і будь-якого іншого, безпосередньо пов'язані одне з одним. Специфіка службових елементів у цьому плані полягає в тому, що багатьом із них притаманні унікальні синтаксичні властивості, і тим самим вони ставлять особливі вимоги до правильності синтаксичної будови речення і тексту. Справді, визначити синтаксичні зв'язки таких службових слів можна одночасно з визначенням самих слів. З цієї причини, як уже відзначалося, І. Вихованець, К.Городенська службові слова відносять до категорії синтаксичних лексем, а точніше до синтаксичних морфем, що потребують свого визначення в синтаксисі [41].

Важливою особливістю службових слів є те, що значна їх кількість відіграє помітну роль в анафоричній і комунікативній побудові речення.

Великий пласт службової лексики (в основному частки і сполучники) формує модальний план висловлювання. Ця функціональна особливість службових слів знаходить відображення в їх семантиці і синтаксисі: в опис багатьох службових слів уходять елементи прагматики, що відображають оцінку мовця, вони служать, можливо, й іншим особам – безпосереднім учасникам мовленнєвої ситуації, що описується. Так, у семантиці часток *якби*, *ніби* закладено думку мовця про недостовірність факту, що повідомляється. В окремих випадках оцінка цієї ситуації є єдиним компонентом значення службового слова. Інколи різниця між двома реченнями за змістом зводиться до різниці в оцінках. Наприклад, смислову різницю між фразами *Він приніс аж 10 книжок* та *Він приніс лише 10 книжок* можна описати так: у першій фразі кількість книг оцінюється мовцем як “багато”, а в другій – як “мало”. Таким чином, у семантиці деяких службових слів пов’язано воедино семантичні і прагматичні елементи значення.

Службові слова об’єднуються в окремий структурно-семантичний тип. Для них властиві спільні фонетичні, морфологічні, семантичні і синтаксичні риси. До таких рис належать: 1) несамостійність номінативної функції: вони беруть участь у номінації понять, дій, ознак, але спільно з повнозначними словами; 2) несамостійність граматичного значення; 3) несамостійність синтаксичної функції бути членом речення: членами речення вони не бувають, але входять до їх складу; 4) морфемна неподільність: у службових словах лексичне і граматичне значення злите воедино; 5) релятивна функція службових слів: вона в них є основною.

Ознайомлення учнів з особливостями службових слів допоможе розкрити мовленнєву значущість цих мовних одиниць у процесі комунікації. З огляду на це можна зробити висновок, що сформовані в

учнів середньої школи знання про лінгвістичну природу службових частин мови та їх функціональну роль у мовленні можуть слугувати важливим підґрунтям для удосконалення граматичного ладу учнівського мовлення, зокрема його синтаксичної та стилістичної структури.

Отже, актуальність порушеної проблеми визначається не тільки потребою вдосконалення методичних підходів до вивчення службових частин мови. Вона визначається соціальним запитом у формуванні мовця, який здатен вільно висловлювати свою думку, оперувати зв'язними конструкціями. Досягти відповідного результату можна за умови уважного, методично виваженого підходу до вивчення сутності службових слів у початковому курсі української мови.

Вивчення наукової джерельної бази дозволило нам констатувати значення службових частин мови в процесі побудови речення, тексту, висловлення .

Усвідомлення ролі цих морфологічних одиниць в процесі розвитку мовлення учнів сприятиме формуванню сучасної мовної особистості молодшого школяра.

1.2. Психолінгвістичний та педагогічний чинники проблеми навчання службових слів

Проблема навчання службових слів, як бачимо з попереднього аналізу (п.п.1.1.), не вичерпується лише граматичною складовою, адже грамотне застосування в мовленні службових частин мови демонструє психолінгвістичний контекст розуміння усіх тонкощів мови та вміння користуватися нею в різних комунікативних ситуаціях.

Для того, щоб доцільно використовувати службові слова потрібне практичне вправляння, яке ґрунтується на вмотивованій системній навчальній діяльності. Розглянемо детальніше означений аспект.

Стійка мотивація навчальної діяльності формується в тому випадку, коли школярі відчують, що в результаті навчання розвивається мовлення, а знання граматики впливає на їх розумові здібності, пам'ять та увагу. На думку вчених-психологів, які вважають, що результат навчання залежить від індивідуальних особливостей учня, його ціннісних орієнтацій [21].

Дослідження мотиваційної складової цікавить нас у межах цілеспрямованої вмотивованої роботи щодо навчання службових слів як складової єдиної системи української граматики, тому зупинимося на цьому детальніше. Сутністю мотивів займалися психологи А.Божович, І. Зимня, А.Ковальов, О.Леонт'єв, В.Мерлін, П.Обуховський. У психології мотивами розглядають як потреби, почуття, певні інтереси, переконання. Мотивами можуть бути й інші чинники діяльності [21; 23].

Отже, мотиви – це внутрішній стан людей, своєрідні внутрішні імпульси, що спонукають до активної діяльності, прямо пов'язані з характеристиками об'єкта, на який спрямована діяльність. Мотивами можуть бути знання, почуття, запити, що змушують людину прагнути мети. На думку П.Обуховського, особливістю мотивів є те, що вони не тільки викликають і спрямовують дії, але й надають їм суб'єктивного, особистісного змісту [23].

Науковці стверджують, що цілі навчання в підлітковому віці не завжди усвідомлюються, а сам учень як суб'єкт діяльності не є їх безпосереднім носієм. Для учнів цілі навчання трансформуються в мотиви навчальної діяльності. “Ось чому, - вважає С.Рубінштейн, – змістоутворювальним чинником діяльності учня є його внутрішні спонукання, які, однак, все ж не спонтанні, а є результатом зв'язків і відношень учня з предметним середовищем, що викликають у нього діяльність” [21; 22]. Дитина має відчувати потребу в навчанні. Саме це є основним стимулом навчання підлітків і забезпечує позитивну

мотивацію їхньої пізнавальної діяльності. Розуміння мотивів (потреб) як своєрідних механізмів регуляції діяльності учнів отримало широке визнання в психології й психолінгвістиці. “Потреби – джерело активності, – пише Д.Узнадзе. – Там, де нема ніякої потреби, не може бути й мови про активність” [21; 23].

Український науковець В.Мельничайко вважає, що мотив - це відправна точка висловлювання особистості. Учений обстоює думку про те, що мовець завжди керується якоюсь потребою. Дослідник підкреслює, що людина ставить перед собою якусь мету. З огляду на означене -повна реалізація задуму мовця можлива за умови оформлення висловлювання таким чином, щоб використані мовні засоби і композиційні прийоми, які повною мірою відповідають комунікативній меті мовця [21].

О.Лурія зазначає, що мотивом для створення мовлення може бути: інтерес до висловлювання, потреба висловитися, звернення інформативного характеру, бажання зрозуміліше висловитися [23]. На думку М.Прокіної, інтереси підлітків, як правило, мають різнобічний і водночас вибірковий характер. Їх приваблює все нове, що не пізнане й не пережите ними [23]. Однак якщо учень не бачить життєвої необхідності знань, не може використати власний життєвий досвід під час створення висловлювання, у нього може сформуватися негативне ставлення до предмета.

Для того, щоб забезпечити інтерес учнів до мовлення, стимулювати їхню активність, необхідно так спланувати роботу, щоб школярі відчували, що в результаті навчання розвивається їхнє мовлення, розумові здібності, пам'ять, увага та інші психічні якості. Саме від цієї цільової установки залежать усі наступні етапи мовленнєвої діяльності – орієнтації в ситуації, добір матеріалу для висловлювання, планування викладу, вибір мовних засобів вираження, необхідних для реалізації задуму, оцінка мовленнєвих дій.

Стійка мотивація навчальної діяльності формується тоді, коли учні відчують, що одержані знання впливають на їхнє мовлення, усвідомлюють мову як важливий засіб інтелектуального, логічного розвитку. Відтак навчальний процес на уроках потрібно будувати таким чином, щоб діти на основі знань практичним шляхом пізнали усі форми і засоби мови, зрозуміли, що для правильного й точного використання мови, для побудови текстів різних стилів не достатньо природжених умінь, необхідно навчитися розуміти виражене лексичними й граматичними засобами мови і правильно ним користуватися. Отже, необхідно засвоїти граматичну основу механізмів мовлення, його вербальне вираження.

Мовлення, як відомо, це такий процес, що передбачає установлення контактів між людьми. Мова йде про контакти, що зумовлені потребами сумісної діяльності. Вони мають включати в себе обмін інформацією, комунікацію, розробку єдиної стратегії взаємодії тощо. Проблема мовленнєвої діяльності, її компонентів і психологічних чинників їх реалізації в процесі породження мовлення активно досліджується психологами (Л.Виготський, Н.Жинкін, І.Зимня, Т.Золотова, О.Леонт'єв, О.Москальська).

У породженні мовлення важливе місце займають семантичний і синтаксичний компоненти, які забезпечують побудову речень і тексту. Вивчення мовних засобів (граматичних категорій, частин мови) у їх відношенні до механізмів мовлення, тексту необхідне особливо в тих випадках, коли інформаційне, стилістичне значення мовного засобу (службових слів), його виразність виявляється на змістовому рівні зв'язного тексту, з урахуванням завдань і умов спілкування[21]. Такий підхід дозволяє осмислити мовлення як діяльність, що складається з низки мовленнєвих дій, кожна з яких підпорядкована власне мовленнєвій меті – адекватно передати мовними засобами зміст висловлювання: розкрити тему й висловити основну думку. Вона

вмотивована лише змістовно. Мотивація ж вищого рангу (для чого ми створюємо висловлювання, для кого воно призначене), яка обов'язково виникає в певних умовах та завданнях спілкування. В ній відсутня та ланка із фази орієнтування, яка пов'язує мовленнєву дію з комунікативною діяльністю мовця, що заважає повністю реалізувати в навчанні помітний у системі діяльності підхід до мовлення – здійснювати навчання мови як засобу спілкування. Мовленнєва дія, не включена до діяльності спілкування, замикається в самій собі, втрачає реальний життєвий смисл, стає штучною.

Практика переконує: для того, щоб 1-й етап створення учнем власного зв'язного висловлювання був пройдений, слід створювати мовленнєві ситуації. Т.Ладиженська розглядає мовленнєві ситуації, як «...ситуативний контекст мовленнєвих взаємодій» [23]. Дослідниця тлумачить мовленнєві ситуації як набір характеристик ситуативного контексту відповідних мовленнєвій поведінці учасників мовленнєвої події. [21]. Отже, на цьому етапі в результаті реалізації мовленнєвої ситуації та вирішення мовленнєвої задачі створюється текст [23].

В освітній практиці це можуть бути вправи творчого характеру. Вони передбачають вибір таких мовних засобів, що відповідають комунікативному завданню. Обрані засоби мають посилювати емоційність тексту, його смислове навантаження.

Вивчення граматичних засобів відповідно до механізмів мовлення, тексту (висловлювання) необхідне, якщо структурно-семантичне значення мовного засобу (сполучників, часток), виявляється в текстах різних стилів. Такий підхід дозволяє визначити функції того чи іншого мовного засобу (службових слів) в організації тексту.

У механізмах мовлення сполучені лінійні і нелінійні порядки, тобто фактор порядку компонентів входить у механізм уже на самих ранніх його етапах. Але, по-перше, лінійний порядок елементів може залежати від факторів, що знаходяться поза даним реченням. Це буває,

коли актуальне членування речення не збігається із синтаксичним. По-друге, лінійний порядок може залежати від факторів, що знаходяться в даному реченні. В українській мові вибір порядку підмета і присудка іноді залежить від конкретних лексем (або, точніше, їхніх класів). А це наближає механізм мовлення, що породжує, до природного процесу породження, тому що мовець добре знає наперед якщо не всі, то, принаймні, головні лексичні одиниці, що з'являються в його реченні, і обирає саме ті граматичні обрамлення, що будуть потрібні для заздалегідь обраних лексичних одиниць. Тому учням необхідно зрозуміти виняткову важливість вивчення граматики, і насамперед частин мови, з метою успішного оволодіння мовою та мовленням. Для того, щоб будувати оперативно і правильно речення, фрази і текст (під час говоріння та письма), розуміти їх зміст (у процесі аудіювання і читання), необхідно достатньо вільно володіти значним запасом слів та граматичних правил, що досягається внаслідок дотримання функціонально-стилістичного підходу до навчання мови.

Отже, розвиток мовленнєвої діяльності молодшого школяра реалізується через породження мотивів, створення мовленнєвих ситуацій та їх реалізацію. У процесі відповідної комунікації відбувається формування висловлювань, породжується текст. Основною умовою продукування тексту є розуміння учнями ролі морфологічних одиниць, їх зв'язку та способу функціонування.

Мовленнєві ситуації передбачають і відповідну мовленнєву поведінку мовця, доцільність використання мовних засобів та відповідність їх типу й стилю мовлення. Саме на цьому рівні посилюється розуміння ролі службових слів, які виступають зв'язувальним матеріалом для вираження думки мовця

РОЗДІЛ 2

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ СЛУЖБОВИХ ЧАСТИН МОВИ В ПОЧАТКОВОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1. Методичні засоби навчання службових слів

У площині сучасної лінгводидактики представлено праці вчених, які займалися розробленням методики навчання службових частин мови як в початковому курсі української мови, так і в основній школі. Це дослідження М.Вашуленка, К.Городенської, О.Горошкіної, К.Климової, І.Нагрибельної, Н.Сіранчук та ін..

Методика роботи над темами “Сполучник” і “Частка” визначається загальнодидактичними та лінгводидактичними принципами навчання української мови. Спираючись на них, учитель вибирає доцільні засоби навчання:

- 1) дидактичний навчальний матеріал;
- 2) методи і прийоми його вивчення;
- 3) організацію навчання.

У процесі роботи над службовими частинами мови пріоритетними є такі загальнодидактичні принципи: науковості, наступності і перспективності, доступності навчального матеріалу, систематичності та послідовності, наочність, зв'язок із мовленнєвою практикою та ін.

Для навчання службових слів принцип науковості має важливе значення, бо сприяє всебічному осмисленню і розумінню суті сполучників і часток, їх місця в системі частин мови, ролі в процесі творення текстів різних стилів.

Принцип науковості передбачає врахування таких методологічних вимог: 1) детального відбору найсуттєвішого змісту навчального матеріалу і забезпечення його усвідомлення; 2) аналізу мовних явищ з різних сторін, установлення смислових і граматичних зв'язків між ними, розгляду граматичних категорій у діалектичній єдності форми, значення

і функції. Це становить систему знань про мовну одиницю, зокрема про сполучник та частку, що впливає із змісту мовленнєвих умінь. Тому, наприклад, під час вивчення часток учні повинні засвоїти не лише відомості з граматики (розмежування часток на загальноживані, розмовні, просторічні; поняття про семантичні розряди часток), але й стилістики (поняття про стилі мовлення і особливості функціонування в текстах різних стилів сполучників і часток).

Такий підхід дозволяє ліквідувати прогалини між мінімумом мовних понять, що пропонує підручник, і максимумом мовних явищ, наявних у мовленнєвій практиці учнів. Виходячи з принципу науковості і враховуючи дані лінгвістики 90-х років, необхідно включити у дефініції сполучника і частки ознайомлення з їх текстотворчою функцією.

Принцип науковості вимагає й певного відбору лінгвістичних понять для засвоєння учнями. Так, у процесі вивчення теми “Частка” необхідно розкрити сутність понять “сміслові відтінки” та “відтінки значення” часток і ввести поняття, що впливають із лінгвістичної природи часток:

- семантичні і функціональні розряди часток, особливості їх уживання в реченні та тексті;
- синонімія, антонімія й омонімія часток;
- здатність часток слугувати засобом стильової диференціації;
- семантична структура (значення) багатозначних часток.

Ці поняття становлять наукову базу для розвитку мовленнєвих умінь у процесі вивчення часток, підвищують ефективність роботи з розвитку мовлення учнів.

Уведення зазначених понять допоможе: а) конкретизувати (у методичному плані) шкільне визначення частки як частини мови; б) знайти такі основи для класифікації, які допоможуть точніше з’ясувати значення і функції часток у тексті; 3) обґрунтувати можливість для

створення алгоритму аналізу часток (у реченні й тексті). Аналогічно слід уточнити й доповнити наукову характеристику сполучників.

Такий відбір лінгвістичних понять дозволить створити системні знання про сполучники і частки – теоретичну базу для формування комунікативних умінь, пов'язаних з аналізом і продукуванням текстів різних функціональних стилів.

Отже, системні знання про сполучник і частку, що відповідають сучасному стану науки і вивчаються на доступному рівні, спонукатимуть учнів до активних пізнавальних дій, створюватимуть у них правильні уявлення про закономірності наукового пізнання. Це сприятиме формуванню мовленнєвих умінь не на інтуїтивному рівні, а на теоретичній основі.

Шляхи реалізації системного підходу до вивчення службових частин мови, спрямованого на формування мовленнєвих умінь, - процес довготривалий і складний, що забезпечується принципом наступності і перспективності.

Суть цього важливого дидактичного принципу підкреслюється психологами і методистами Б.Ананьєвим, М.Вашуленком, Л.Занковим, А.Орловою, Ю.Самаріним, Л.Федоренко.

У сучасній дидактиці виділяється принцип доступності, що передбачає організацію навчання на основі реальних розумових можливостей учнів, а добір змісту, форм і методів здійснюється з урахуванням найближчого етапу розвитку інтелектуальних сил школярів.

Однак цей принцип характеризується новими підходами до навчання мови. Якщо в його трактуванні раніше акцент робився на тому, що матеріал має бути достатньо простим і зрозумілим для учнів відповідного віку, то зараз дослідження розвивального впливу навчання довели: чим важчим, складнішим буде навчальний матеріал, тим

сильнішим буде розвивальний вплив навчання на учнів. Спрощений варіант навчання демобілізує думку і знижує інтерес учнів до навчання.

Доступність навчання не можна розглядати як абсолютно незмінну, раз і назавжди дану зумовленість змісту й обсягу знань віковими межами, необхідно враховувати сенситивний період розвитку кожного учня. Звичайно, можливості учнів не безмежні, але на кожному віковому етапі сфера доступності знань може і звужуватись, і розширюватися за багатьох умов, серед яких особливе значення має застосування різноманітних методів і прийомів навчання.

Необхідно врахувати релятивність самого поняття “доступність”: те, що раніше вважалось недоступним для учнів, тепер увійшло в шкільні програми. З розвитком суспільства змінюються і навчальні можливості учнів. Ступінь доступності залежить і від прогресу методів навчання: з часом знаходять вдалі методичні підходи до вивчення окремих питань, роблячи їх цим самим доступними для учнів.

Організація функціонально-стилістичного аспекту вивчення сполучника і частки повинна орієнтуватися не лише на рівень реальних навчальних можливостей учнів, але враховувати і зону їхнього найближчого розвитку.

Щоб знання засвоювалися, вони мають бути не тільки зрозумілі (доступні) для всіх учнів, упорядковані, а й послідовно включені в систему уже набутих знань. Цей бік пізнавальної діяльності знаходить відображення в принципі систематичності й послідовності.

Принцип систематичності зумовлений як метою навчання, так і науковою логікою предметів, що вивчаються, і закономірностями розвитку мислення дитини. Я.Коменський рекомендував подавати дитині навчальний матеріал у вигляді чіткої системи головних положень. Він створив і відповідні правила: іти від фактів до висновків, від прийомів до правил, від конкретного до абстрактного, від легкого до важкого .

Систематичність виявляється і в установленні зв'язків між окремими темами і розділами курсу (внутрішньопредметні зв'язки) і між окремими предметами (міжпредметні зв'язки). Відтак в учнів складається цілісне уявлення про предмети, що вивчаються, формується розуміння взаємозв'язків і взаємозумовленості всіх явищ.

Засвоєння функцій службових слів у тексті певного стилю відбувається в процесі роботи над основними синтаксичними одиницями: словосполученням і реченням (простим і складним). Ці синтаксичні одиниці розглядаються з боку будови та граматичного значення. Основні завдання вивчення морфології у функціонально-стилістичному аспекті на цьому етапі навчання – розгляд сполучника і частки з точки зору їх синтаксичних особливостей та функціонування у різних стилях мовлення, що сприяє розширенню і поглибленню знань учнів як з морфології, так і синтаксису, забезпечує вивчення морфології на синтаксичній основі.

Розглянувши особливості використання окремих дидактичних принципів під час вивчення сполучників і часток, переконуємося, що принципи навчання забезпечують регулятивну функцію у двох аспектах:

1) як спосіб побудови наукових дидактичних теорій, коли об'єктом аналізу виступають принципи як елементи науково-педагогічного знання;

2) як спосіб регуляції практики навчання.

Одним із таких постулатів є принцип емоційності навчання. Він зумовлений положенням про єдність мислення і почуттів, про об'єктивну зумовленість емоційних переживань людини в процесі пізнання об'єктивного світу. Позитивні за своїм змістом переживання вчителя й учнів (почуття інтересу до роботи, радості, упевненості в своїх силах тощо) сприяють підвищенню ефективності навчання. Негативні ж емоції гальмують навчальну діяльність.

Однією з найважливіших форм вияву активного ставлення дитини до навколишньої дійсності є її діяльність, що зумовлюється різноманітними мотивами і насамперед інтересами. Зміст роботи з частками, зокрема з модальними, дає широкі можливості для застосування в навчальному процесі принципу емоційності, що позитивно впливає на чуттєву сферу, авторську експресію учнівських висловлювань.

Загальнодидактичні принципи діють у процесі навчання всіх дисциплін. Однак, зважаючи на теоретичний розвиток окремих методик і все ґрунтовніше розкриття закономірностей процесу навчання кожного навчального предмета, дослідники окреслюють специфічно-методичні принципи. Останні конкретизують загальні принципи дидактики. При цьому спостерігаємо факт взаємопереведення загальних принципів у методичні й навпаки. Зауважимо, що дидактичні принципи діють у процесі навчання окремих предметів не прямо, а опосередковано, завдяки діяльності вчителя.

Під час планування навчального процесу насамперед визначаються мета і завдання навчання. З огляду на це, використовується принцип цілеспрямованості навчання, орієнтований на комплексне вирішення завдань навчання, розвиток особистості школяра. Названий принцип допомагає реалізувати основну мету навчання мови – всебічний, гармонійний розвиток мовної особистості.

Для ефективної методики навчання сполучників і часток важливу роль відіграють завдання, які конкретизують зміст навчального матеріалу підручника, включають практичні вправи. При цьому враховуються принципи науковості, послідовності, доступності навчання, зв'язку його з життям.

Відбір форм навчання вимагає уваги до принципів оптимального зв'язку загальнокласної, групової та індивідуальної форм навчальної роботи. У практичній діяльності вчителя враховуються принципи

стимуляції позитивного ставлення учнів до навчання, формування в них пізнавального інтересу і потреб, без яких неможливе успішне навчання. Ці принципи стимулюють в учнів пізнавальні інтереси, глибокі потреби в знаннях.

У процесі аналізу результатів навчання діє принцип міцності знань, умінь і навичок. Застосування цього принципу сприяє не тільки міцним знанням, а й формує світогляд, розвиває розумові уміння й різноманітні здібності, здатність використовувати вивчений матеріал у мовленнєвій діяльності.

Окремої уваги в процесі вивчення службових частин мови в початкових класах заслуговують лінгводидактичні принципи навчання. Методично доцільними в роботі над цим лінгвістичним матеріалом є такі:

- уваги до мовної матерії;
- порівняння мовних явищ та мовних одиниць;
- координації усного та писемного мовлення;
- чуття мови.

Спираючись на означені принципи в процесі навчання лінгвістичного матеріалу, педагог розширює методичний потенціал та збільшує ефективність опанування учнями виучуваної теми.

Ефективність навчання сполучників і часток на функціонально-стилістичній основі залежить від доцільного вибору й застосування різних методів і прийомів. Методи навчання – складна дидактична категорія, завдяки якій реалізується весь процес навчання, й арсенал методів, якими користуються вчителі, чималий. Ефективність їх застосування на уроках граматики, зокрема сполучників і часток, залежить від правильного вибору й доцільного застосування того чи іншого методу.

Складність вибору виявляється в досить строкатій класифікації методів і прийомів, у тих інноваційних процесах, що супроводжують навчання мови, на що слушно вказує А.Алексюк. Учений твердить про необхідність розв'язання проблеми системи методів навчання. Він вважає, що слід розв'язувати її лінією створення і науково-теоретичного обґрунтування цілого ряду класифікацій, які б у сумі своїй оптимально відображали зміст і завдання дидактичних методів як способу здійснення навчального процесу у школі” [1].

Не вдаючись до детального аналізу існуючих класифікацій методів і прийомів, відзначимо, що кожна з них характеризується певними підходами до організації навчального процесу.

Так, І.Лернер в основу своєї класифікації поклав рівень та особливості пізнавальної діяльності учнів і виділив такі методи: пояснювально-ілюстративний, або інформаційно-рецептивний, репродуктивний, проблемний, частково-пошуковий, або евристичний, дослідницький [21;23]. Таку ж позицію щодо виділення методів навчання займає К.Плиско. Вона виділяє інформаційно-рецептивний, спонукально-репродуктивний, метод проблемного викладу, стимулюючо-пошуковий та спонукально-пошуковий.

Класифікація методів навчання мови, запропонована О.Біляєвим, найбільш поширена в українській лінгводидактиці. За цією класифікацією виділено такі методи: усний виклад учителем матеріалу (розповідь, пояснення), бесіда з учнями, спостереження над мовою учнів, робота з підручником, метод вправ [5]. Л.Рожило до цих методів додає програмоване навчання. Означені методи успішно застосовуються на уроках української мови, зокрема при вивченні сполучників і часток. Однак опрацювання цих частин мови потребує нових підходів. Це стосується і методів та прийомів навчання.

Отже, аналіз дидактичного аспекту проблеми службових частин мови свідчить, що ефективність вивчення сполучників, часток й вигуків

у школі залежить від комплексного урахування лінгвістичного, психолого-педагогічного та методичного компонентів.

Розуміння педагогом ролі основних методичних засобів навчання (принципів, методів, прийомів) впливає на ефективність навчання сполучників, часток та вигуків у початковому курсі української мови.

Модернізація системи освіти, уведення новітніх підходів до навчання, формування компетентної мовної особистості – усе це, декларує Нова українська школа (НУШ). У сучасних вимірах мовно-мовленнєвої підготовки молодших школярів робота над службовими частинами мови в початковій школі має системний характер, який відзначається поетапним, здебільшого практичним, спрямуванням. Вивчення службових частин мови (або службових слів) визначається програмовими вимогами [31].

Важливого значення в роботі над службовими частинами мови набувають форми роботи. Ідеї Нової української школи суголосні із сучасними тенденціями в освітньому процесі початкової школи. Вони полягають в активному упровадженні таких форм навчання, які би сприяли соціалізації учнів, розвивали партнерські стосунки на уроці.

Повною мірою таким вимогам відповідає колективна форма роботи на уроці.

Прикладом колективної роботи може бути закріплення виученого матеріалом за допомогою дидактичного матеріалу, наприклад засобом таблиці.

Таблиця 2.1- Сміслоутворюючі функції префікса й прийменника):

Префікс	Прийменник
частина слова, пишеться разом	окреме слово, пишеться окремо зі словами
між префіксом і коренем не можна поставити допоміжне слово	між прийменником та наступним словом можна поставити допоміжне слово
служить для утворення нових слів або інших відтінків того ж слова	служить для зв'язку слів у реченні

Відповідно до програми з поняттям про сполучник на практичному рівні учні ознайомлюються у 4 класі під час вивчення

однорідних членів речення [35]. У процесі аналізу мовного матеріалу вчитель звертає увагу дітей на те, у який спосіб поєднуються однорідні члени речення. Це відбувається за допомогою сполучників. Далі учням повідомляється про те, що слова і (й), а, але, та – це сполучники. Закріплення цієї частини мови відбувається засобом виконання різних вправ. Наприклад, доцільними є такі:

- спостереження за вживанням речень з однорідними членами в тексті;
- укладання речень з однорідними членами;
- використання речень з однорідними членами в побудові текстів;
- моделювання та конструювання складних речень за зразком, схемою, малюнками, створеними ситуаціями та їх аналізі.

Нова українська школа передбачає формування такої мовної особистості, яка би могла вільно комунікувати в різних мовленнєвих ситуаціях. Для цього учні мають вправно складати речення, текст та загалом зв'язно висловлювати власну думку. З цією метою в роботі над службовими словами застосовують інтерактивні форми роботи. Розглянемо детальніше цей аспект.

У початковому курсі української мови під час роботи над службовими словами активно застосовують такі групи вправ:

- аналітичні;
- синтетичні.

Ураховуючи вікові особливості молодших школярів та, дотримуючись принципу віковідповідності ефективною вважається робота засобом виконання вправ за зразком. Вони передбачають репродуктивну діяльність учнів та виконання завдань, методичний апарат яких спрямований на диференціювання службових частин мови.

Доцільним є впровадження конструктивних вправ. Це такі вправи,

що передбачають розвиток самостійної навчальної діяльності учнів. Школярі вчаться продукувати власні висловлювання та використовувати при цьому службові частини мови для зв'язування слів.

Оскільки провідними способами інтерактивної взаємодії на уроці є діалог, полілог, полеміка та дискусія, то впровадження конструктивних вправ може мати різні методичні різновиди. Педагоги використовують моделювання комунікативних ситуацій як варіант конструктивних вправ.

Крім того, використання інтерактивних форм роботи сприяє оздоровленню психологічного клімату на уроці, створює доброзичливу атмосферу.

У лінгводидактиці представлено чималий досвід використання інтерактивних засобів навчання. У початковому курсі української мови виділяють наступні: Два – чотири – всі разом, Карусель, Акваріум, Мікрофон, Мозковий штурм, Мозаїка (Ажурна пилка) та ін.

Отже, методика навчання української школи демонструє великий потенціал ефективних засобів навчання для роботи гад службовими частинами мови. Учитель має можливості для вибору тих, що є доцільними в конкретному класі та ефективними на конкретному етапі уроку.

Проілюструємо детальніше способи впровадження методичного апарату вправ і завдань щодо роботи над службовими частинами мови. У процесі роботи над елементами синтаксису, зокрема над реченням дуже важливим є виявлення того, на скільки глибоко діти володіють програмовим матеріалом про цю комунікативну одиницю мовлення. З цією метою пропонується технологія Мозаїка або Мозковий штурм. Ці інтерактивні технології доцільно використовувати з метою виявлення обмежень учнівських знань про речення та його компоненти. Для унаочнення сказаного пропонуємо урок української мови в третьому класі

Тема. У чому «секрет» речення?

Мета: створити ситуацію, в якій діти зможуть виявити обмеження своїх знань про речення; поставити задачу на виявлення «секретів» речення.

Тип уроку: постановка навчальної задачі.

ХІД УРОКУ

I. Створення навчальної ситуації.

Перевірка домашнього завдання.

На початку уроку вчитель з'ясовує, чи всі учні виконали домашнє завдання, чи були труднощі під час його виконання і які саме.

Учитель. Почнемо перевірку домашньої роботи з невеличкого словникового диктанту. Кожен з вас по черзі буде читати одне зі словникових слів, які ви ввели в речення (тільки не повторюватися!), інші записуватимуть ці слова.

Робота проводиться на дошці і в зошитах.

Наприкінці роботи діти звіряють свої записи з дошкою, якщо є помилки, виправляють їх, доводячи правильність написання за допомогою орфографічного словника.

Створення ситуації успіху.

Учні читають складені вдома речення, доводять за допомогою смислових і граматичних питань правильність виконання завдання. З'ясовується, якими вони є за метою висловлювання та за емоційною забарвленістю.

Учитель. Я теж удома склала речення зі словниковими словами. Послухайте одне з них:

Учні ходили на екскурсія в художній музей.

- Запишіть моє речення, підкресліть словникове слово.

Діти. Це не речення: тут немає граматичного зв'язку між словами *ходити* і *екскурсія*, треба: *ходили на екскурсію*.

Учитель. Отже, що потрібно, щоб вийшло речення? **Діти.** Щоб

слова були пов'язані за змістом і граматично.

- Речення повинно про щось повідомляти, питати або до чогось спонукати.

- І не тільки. Речення може бути окличним і неокличним.

II. Створення ситуації «розриву».

Учитель. Прочитайте сполучення слів, записані на дошці:
говорити з сестрою про книгу

читати останнього розділу

дати почитати

обіцяти принести завтра

нагадати їй про це

- Чи пов'язані за змістом слова, записані в першому рядку? У другому? тощо. Поясніть, чому.

Діти доводять правильність своєї думки.

Учитель. А граматично пов'язані? (*Так.*)

- А тепер спробуйте уявити, що ви розмовляєте із сусідом по парті. Чи можуть слова кожного рядка бути репліками? Чи розмовляють так між собою? (*Ні, так не розмовляють.*)

- Зробіть так, щоб зі слів кожного рядка вийшла репліка діалогу.

Учні складають діалог і озвучують його в парі:

- Говорив із сестрою про книгу?

- Читає останній розділ.

- Дасть почитати?

- Обіцяє завтра принести.

- Нагадай їй про це!

Учитель. Чи у всіх вийшло так? У кого по-іншому?

- Що ви зробили, щоб вийшли репліки діалогу?

Діти. Змінили слова за граматичними значеннями. **Учитель.** Які слова? До якої частини мови вони належать?

Діти. Це дієслова.

Учні спочатку повторюють правила запису діалогу, потім відтворюють його в зошиті, а учитель - на дошці поряд із поданими сполученнями слів (перед записом необхідно повторити правила запису діалогу).

Запис на дошці має бути таким:

Говорити з сестрою про книгу - Говорив із сестрою про книгу?

Читати останнього розділу - Читає останній розділ.

Дати почитати - Дасть почитати?

Обіцяти принести завтра - Обіцяє завтра принести.

Нагадати їй про це - Нагадай їй про це!

Учитель. Із яких речень складеться цей діалог? Які з них є розповідними, а які – питальними? Чи є тут спонукальне речення? Із якою інтонацією його треба вимовляти?

- Повернімося до груп слів, записаних ліворуч. Порівняйте їх із репліками діалогу.

- Чи зв'язані слова, записані в лівому стовпчику, за змістом і граматично? (Так.) У другому, правому? (Також зв'язані.) А де записано речення?

- Чому слова в лівому стовпчику не можна вважати реченнями?

Діти. Тут немає повідомлення, питання або спонукання до якоїсь дії.

Учитель. А тепер разом із сусідом по парті спробуйте відповісти на запитання: що потрібно словам, зв'язаним за змістом і граматично, щоб бути повідомленням, питанням або спонуканням до дії, тобто, бути реченням? Можливо, у речень є секрет, про який вище не знаєте?

Пауза.

Учитель. Підніміть руки, кому хотілося б відкрити цей секрет. На жаль, сьогодні відкрити його нам не вдасться – закінчується урок. Спробуємо зробити це завтра – на наступному уроці української мови.

III. Підсумок уроку.

Учитель. Яка проблема виникла на уроці?

Діти. Словам, зв'язаним за змістом і граматично, іноді чогось бракує, щоб бути реченням.

- Ми ще не все знаємо про речення.

Учитель. Який «секрет» речення будете шукати?

Діти. Будемо шукати, що потрібно словам, щоб вийшло речення. - Я хочу уточнити: ми будемо шукати, що потрібно словам, які зв'язані за змістом і граматично, щоб стати реченням.

Учитель. Усі згодні? *(Значками «+» діти показують свою згоду.)*
Удома пропонується виконати вправу 228 (підручник «Українська мова» авторів С. В. Ломакович, Л. І. Тимченко, 3 клас, частина 2).

Оскільки вивчення службових частин мови передбачає взаємозумовлену методику опрацювання різних розділів української мови (морфології, синтаксису, орфографії, стилістики), то використовуються різноманітні методи навчання, оскільки у кожному класі специфіка вивчення теми неоднакова. Проаналізуємо особливості реалізації методів і прийомів під час вивчення службових частин мови в початковому курсі навчання української мови.

Догматичний – матеріал заучується, запам'ятовується – необхідний для якісного засвоєння належних знань.

Репродуктивний – матеріал завчається і відтворюється в повному обсязі без унесення змін – для вивчення термінів та правил.

Пояснювально-ілюстративний – матеріал пояснюється та ілюструється прикладами – реалізується у підручниках, опорних схемах, малюнках.

Продуктивний – метод роботи, який стимулює учнів до власної навчальної творчості та є необхідною умовою вивчення будь-якого матеріалу на уроках.

Евристичний (частково пошуковий) — цей метод не має широкого застосування на уроках рідної мови у початковій школі, він використовується рідко та під контролем вчителя.

Проблемний – уміння усвідомити проблему, знайти шляхи її вирішення – майже не реалізується на уроках рідної мови у молодших школярів.

Окремий аспект на сучасному етапі розвитку методики становлять інтерактивні методи навчання. Це методи роботи, що передбачають активну взаємодію учнів на уроці, обмін думками, ідеями, знаннями.

Вивчення передового педагогічного досвіду вчителів початкових класів свідчить, що ефективність вивчення службових слів молодшими школярами збільшується під час системної практичної роботи. Прикладом системної практичної діяльності під час опанування службових частин мови є узагальнення набутих знань, умінь і навичок. Найбільш ефективним у цьому сенсі є морфологічний розбір службових частин мови. Представимо алгоритм розбору на прикладі сполучника:

План морфологічного розбору сполучника

I. Загальне значення.

1. Для зв'язку однорідних членів речення.
2. Для зв'язку частин складного речення.
3. Для зв'язку речень у тексті.
4. Які відношення виражає сполучник у реченні, тексті?

II. Морфологічні ознаки.

1. За походженням: похідний чи непохідний.
2. За будовою: простий чи складений.
3. Сурядний чи підрядний.
4. Невідмінюване слово.

III. Синтаксична роль: не є членом речення.

IV. Ознакою якого стилю є вживання сполучника в даному тексті?

У процесі вивчення службових частин мови окремої уваги набуває їх опрацювання на тлі синтаксису, адже основна роль службових слів – це зв'язок слів у реченні та смислорозрізнявальна функція. Представимо види вправ і завдань, які є доцільними на цьому етапі роботи зі службовими частинами мови.

1. Прослухайте вірш. Попрацюйте над діалогічним мовленням, виділяючи більшою силою голосу ввічливі слова.

2. Обґрунтуйте роль сполучників у ваших висловлюваннях.

3. Прочитайте текст. Змодельуйте мовленнєву ситуацію на основі прочитаного.

4. Відредагуйте речення щодо порядку слів у ньому. Яка роль прийменників і сполучників у встановленні логіки тексту?

5. Поясніть відмінність між прийменниками та префіксами.

Учням пропонуються тексти різних типів та стилів мовлення для опрацювання даного методичного апарату.

Отже робота над службовими частинами мови в 1-4 класах має цілеспрямоване, перспективне спрямування й передбачає подальше її вивчення у середніх класах. Якісна й методично виправдана робота з означеним матеріалом слугує підґрунтям для вивчення службових частин мови на основі функціонально-стилістичного підходу.

2.2. Експериментальне вивчення службових частин мови

Дослідження проблеми методики вивчення службових частин мови на уроках української мови в початкових класах дає підстави стверджувати, що, не зважаючи на невеликий обсяг матеріалу, робота над ними має вестись здебільшого на практичній основі, оскільки таке бачення сприяє в подальшому правильній побудові речень,

усвідомленню зв'язку між словами, диференціації стилів мовлення тощо.

Усвідомлення означеного вплинуло на висунення **гіпотези** експериментального дослідження: засвоєння матеріалу про службові частини мови буде ефективним за умови системної практичної роботи над ними. Таку гіпотезу було покладено в основу експериментального вивчення службових частин мови на уроках української мови, що було проведено під час педагогічної практики на базі 3-х класів.

Експериментально-дослідне навчання відбувалося в три етапи.

Перший етап, **констатувальний**, передбачав перевірку рівня сформованості знань учнів 3-А (експериментальний клас, ЕК) та 3-Б (контрольний клас, КК) про службові частини мови, їх роль у реченні, тексті, з'ясувати вміння школярів визначати задані службові слова у текстах тощо. У результаті проведеної роботи нами було з'ясовано, що учні обох класів мають приблизно однаковий рівень теоретичних знань про сполучник, прийменник і частку.

На другому етапі навчання, **формульовальному**, акцентовано увагу було на практичній діяльності школярів. Зокрема в 3-А класі було впроваджено низку вправ і завдань, що розвивали практичні вміння й навички дітей розрізняти префікси й прийменники, диференціювати сполучники й прийменники, аргументувати роль сполучників у реченні тощо. У 3-Б класі практично спрямована робота велася побіжно, більше уваги приділялось теоретичній базі. Пропонуємо види роботи, що було впроваджено під час експериментального навчання в ЕК.

1.Поставте пропущені прийменники У, І: вийшли в будинок; _ мене їх немає; _ покличуть,коли треба буде. _ що буде далі ? _ кого спитати? _ як же все це розуміти? _ тік непомітно.

2.Прочитайте виразно. Поясніть функцію повторювальних прийменників у тексті.

У кожній зернині, у кожній крихтині хліба - не тільки праця батьків, а й метал, зварений сталеварами, нафта, видобута з глибини, у земля, і розум, і труд.

3.Закінчіть речення, підкресліть сполучники.

А тато не наполягав...

Але не погасла надія...

І пішов сніг ...

Якщо писатиму поезію...

Та що сказати йому...

Вивчення частки відбувається при вивченні теми «Дієслово»: написання **не** з дієсловами. Частка (хай, нехай, може, ледве, чи, хоч, навряд, тільки,аж, не, би, б) виражає відтінки у закінченнях слів і речень або утворює нові граматичні форми. Ми дібрали та представили такі вправи та завдання, що спрямовані на вивчення часток.

1.Визначте частку

Пішов би до дівчини, та не знаю, де живе. Тільки проснулась і відразу до телевізору. Хоч не хочеться робити домашнє завдання, а треба.

2.Поясніть правопис частки не (ні) з дієсловами

Жодного слова не сказав. На грядках не посадили ні буряка, ні цибулі, ні редьки.

Третій етап роботи, **контрольно-узагальнювальний**, мав на меті перевірити рівень знань, умінь і навичок учнів ЕК і КК про службові частини мови на початку експериментально-дослідного навчання та після впровадження вправ і завдань практичного характеру (за результатами опанування лінгвістичного матеріалу на формувальному етапі). У результаті проведеної роботи було отримано дані, що свідчать про ефективність системної практично спрямованої навчальної діяльності учнів 3-А класу. Натомість показники практичного рівня умінь і навичок учнів 3-Б класу були нижчими.

Отримані результати експериментально-дослідного навчання службових частин мови на уроках української мови продемонструємо за допомогою таблиці 2.1.

Таблиця 2.2 – Результати дослідного навчання

Рівні	ВР		ДР		СР		НР	
	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК
Початок дослідного навчання	8.5%	8.7%	30.5%	33.0%	55.3%	54.6%	5.7%	3.7%
Кінець дослідного навчання	10.9%	14.4%	32.0%	54.8%	53.6%	29.8%	3.5%	1.0%

Наведені показники свідчать про ефективність впроваджених видів роботи, їх якісну перевагу в контексті роботи над службовими словами та, безперечно, підтверджують гіпотезу дослідження. Статистичне опрацювання отриманих результатів навчання засвідчило динаміку у знаннях, уміннях та практичних навичках учнів усіх рівнів.

У таблиці 2.1 містяться дані за рівнями, де ВР – високий рівень – динаміка становить 5,7% ; ДР-достатній рівень – відбулося збільшення на 21,8% ; СР – середній рівень – зменшення учнів з таким рівнем знань становить 24,8%; НР – низький рівень – учнів із низьким рівнем знань після впровадження вправ і завдань формувального етапу дослідження стало менше на 2,7%.

Представлені результати роботи ілюструють доцільність впроваджених вправ і завдань для розвитку мовлення учнів із урахуванням функціонально-стилістичної специфіки текстів та ролі службових частин мови в них.

ВИСНОВКИ

У результаті роботи над темою дослідження було зроблено такі висновки:

1. Науковий аналіз мовознавчої, методичної, психолінгвістичної літератури дозволяє констатувати, що проблема частиномовної приналежності слів у теорії української мови залишається складною і дискусійною. Аналіз наукових джерел підтверджує, що це зумовлено розбіжністю щодо критеріїв класифікації службових частин мови. У науці актуальними є два напрями класифікації – від розуміння їх як незмінних слів і до тлумачення як граматичних слів і морфем.

2. З'ясовано, що лінгводидактичні основи вивчення службових частин мови у школі гуртуються на сучасній лінгвістичній теорії про сполучники і частки. Вивчення службових частин мови на уроках української мови відбувається системно. Наукові системні знання про сполучник і частку в початковому курсі української мови створюють сприятливі умови для розвитку мовлення школярів під час вивчення цих граматичних категорій. Досліджено, що мовленнєва спрямованість уроків досягається засобом звернення до спеціального дидактичного матеріалу. Це – тексти різних типів та стилів мовлення. Робота з ними дозволяє проілюструвати логіко-граматичну і тексто-стилетворчу функції сполучників і часток.

3. Досліджено психологічні та психолінгвістичними праці вчених в аспекті мовленнєвої діяльності. Це дало можливість з'ясувати, що початковий етап роботи над службовими частинами мови відносять до навчання у молодших класах. Відповідно – сензитивний період засвоєння граматичних явищ – який актуалізується у 5-7 класах передбачає удосконалення набутих у початкових класах компетентностей щодо практичного застосування службових частин мови. Цей етап навчання вимагає врахування мотивів мовленнєвої діяльності, чотирьох фаз породження мовлення. У роботі визначено, що з психологічного боку засвоєння сполучників і часток вимагає

обов'язкового осмислення їх семантики, граматичних і стилістичних функцій. Це зумовлено тим, що цей процес пов'язаний із формуванням комунікативних умінь і навичок учнів, забезпечує їх готовність до подальшого мовленнєвого самовдосконалення.

4. Дослідження системи й методики роботи над службовими словами дозволило констатувати, що робота над ними починається в період навчання грамоти й регламентується принципами наступності й перспективності. Протягом початкового курсу навчання української мови діти навчаються теоретичних відомостей про прийменники, сполучники й частки, формуються навички диференціювати означені частини мови, визначати їх роль у реченні.

У процесі такої роботи вчитель використовує різні методи й прийоми, зокрема пояснювально-ілюстративні, наочні, метод гранування тощо. Доцільність кожного з них визначається типом виучуваного матеріалу, етапом уроку тощо.

5. Проаналізовано види вправ і завдань, що є ефективними в початковому курсі навчання службових слів. З'ясовано, що методично правильним є вибір вправ, що мають практичний характер роботи над службовими частинами мови в 1-4 класах. Такий підхід має цілеспрямоване, перспективне спрямування й передбачає подальше її вивчення у середніх класах. Якісна й методично виправдана робота з означеним матеріалом слугує підґрунтям для вивчення службових частин мови на основі функціонально-стилістичного підходу.

6. Проведене експериментальне вивчення службових частин мови дозволило з'ясувати, що не зважаючи на невеликий обсяг програмового матеріалу, робота над ними має вестись здебільшого на практичній основі, оскільки таке бачення сприяє в подальшому правильній побудові речень, усвідомленню зв'язку між словами, диференціації стилів мовлення тощо.

Проведена робота не вичерпує усіх аспектів проблеми методики навчання службових частин мови в початковій школі, а є одним із перспективних лінгводидактичних напрямів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Рад. школа, 1981. – 206 с.
2. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
3. Бадмаев Б.Ц., Малышев А.А. Психология обучения речевому мастерству. – М.: Владос, 1999. – 222 с.
4. Безпояско О., К.Г.Городенська, В.М.Русанівський. Граматика української мови: Морфологія: Підручник для студ. філол. фак. вузів. – К.: Либідь, 1993. – 335 с.
5. Біляєв О.М. Лінгводидактичні основи сучасного уроку мови // УМЛШ. – 1982. – № 10. – С. 50-61.
6. Біляєв О.М., Пентилюк М.І., Симоненкова Л.М., Симоненкова Т.П. Українська мова: Підручник для 7 класу шкіл з російською мовою викладання. – К.: Освіта, 2003. – 128 с.
7. Біляєв О.М. Проблема методів у навчанні мови // УМЛШ. – 1980. – № 10. – С. 57-67.
8. Богданович М.В., Савченко О.Я. Проблема систематизації дидактичних принципів // Рад. школа. – 1980. – № 6. – С. 15-20.
9. Бородаченко О.А. Межфразовые связи в различных стилях письменного языка // Математическая лингвистика. – К., 1973. – Вып. 1. – С. 17-19.
10. Булаховський Л.А. Вибрані праці в п'яти томах. – Т. V. – К.: Наук. думка, 1975. – 496 с.
11. Булаховський Л.А. Союзы и союзные слова. – К.: Рад. школа, 1947. – 44 с.
12. Вашуленко М.С. Методика навчання укр. мови в поч. школі: навч. метод. посібник для студентів вищих навч. закладів / М.С.

Вашуленко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.

13. Вашуленко М.С., Савченко О.Я. Державний освітній стандарт з української мови (початкова ланка) // Почат. школа. – 2011. – №2. – С.2-5.

14. Вашуленко М.С. Інтегрування завдань з рідної мови й читання (на прикладі вивчення розділу “Речення”) // Почат. школа – 1994. – №6. – С.13-17.

15. Вашуленко М.С. Перевірку знань з рідної мови співвідносити з основною метою її навчання // Почат. школа. – 1992. – № 3-4. – С.38-42.

16. Вашуленко М.С. Про співвідношення знань і вмінь у мовній освіті молодших школярів // Почат. школа. – 1995. – № 9. – С.4-8.

17. Вашуленко М.С. Удосконалення змісту і методики навчання в 1-4 класах. – К.: Рад.школа. – 1991. – 110 с.

18. Демидчик Т.С. Розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів засобами службових частин мови: Автореф. дис. ... канд.пед.наук:13.00.02. – К., 2001. – 18 с.

19. Державний стандарт початкової державної освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 “Про затвердження Державного стандарту початкової освіти” // Офіційний вісник України, 2018 р., № 19, С. 637.

20. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М.: Полит-издат., 1977. – 304с.

21. Лернер И.Я., Скаткин М.Н. Методы обучения // Дидактика средней школы / Под ред. М.А. Данилова и М.Н. Скаткина. – М.: Просвещение, 1982. – 396 с..

22. Лидман-Орлова Г.К. Преемственность и перспективность в изучении морфологии // РЯШ. – 1980. – №1. – С.8-13.

23. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н.Ярцевой. – М.: Большая советская энциклопедия, 1990. – 685 с.

24. Львов М.Р. Тенденции развития речи учащихся. – М.: МГПИ, 1979. – 79 с.
25. Мельничайко В.Я.Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. – К.: Рад. школа, 1996. – 168 с.
26. Мельничайко В.Я., Пентиліук М.І., Рожило Л.П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. – К.: Рад. школа, 1992. – 216 с.
27. Методика вивчення української мови в школі: Посібник для вчителів / О.М.Беляєв, В.Я.Мельничайко, М.І. Пентиліук, Г.Р.Передрій, Л.П.Рожило. – К.: Рад. школа, 1997. – 246 с.
28. Методика викладання української мови в середній школі: Навч. посібник для студ. педінститутів / За ред. І.С.Олійника та ін. – 2-е вид., перероб. і доповнене. – К.: Вища школа, 1989. – 239 с.
29. Методика навчання рідної мови у середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2000. – 264 с.
30. Нова українська школа: поради для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н.М.- К.:ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017.-206 с.
31. Програма середньої загальноосвітньої школи (1-4) класи. – К.: Освіта, 2018. – С.7-68.
32. Психолінгвістика // Под ред. А.А.Леонтьева. – М.: Прогресс, 1976. – 350 с.
33. Психологія / За ред. Г.С.Костюка. – К.: Рад.школа, 1968. – 572 с.
34. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. - К.: Абрис, 1997. – 416 с. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах / О.Я Савченко. - К.: Магістр. - 1997. - 255 с.
35. Самостійна робота студентів під час вивчення методик української та російської мов: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів напряму підготовки «Початкова освіта»/ І.А. Нагрибельна, Л.Г. Сугейко, Ю.Ю.Мельничук. – Херсон:

ТОВ «ВКФ«СТАР»ЛТД», 2014. – 292 с.

36. Сильман Т.И. Синтаксические средства связи между предложениями и их значение для структуры отдельного предложения и структуры абзаца // Филологические науки. – 1965. – № 2. – С.86-92.

37. Симоненкова Т.П. Нові форми проведення уроків з мови // Дивослово. – 1998. – № 5. – С. 23-28.

38. Сучасна українська літературна мова: Підручник для студентів філологічних спеціальних вузів / За ред. А.П.Грищенка. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.

39. Сучасна українська літературна мова / О.Д.Пономарів та ін. – К.: Либідь, 1991. – 310 с.

40. Текучев А.В. Методика русского языка в средней школе. – М.: Просвещение, 1980. – 414 с.

41. Теория речевой деятельности / Под ред. А.А.Леонтьева. – М.: Наука, 1968. – 240 с.

42. Томилова Т.П. Частицы в сложноподчиненном предложении // Русский язык в школе. - 1984. – №.2. – С. 89-92.

43. Торонова Н.А. К исследованию логических частиц // Вопр. языкознания, 1978. – Т.5. – С.82-92.

44. Фортунатов Ф.Ф. Избранные труды. – Т.І.– М.: Учпедгиз, 1956. – 450 с.

45. <http://www.mova.info>

46. <http://www.philolog.univ.kiev.ua>

47. <http://studopedia.org/5-60249.html>

48. <http://www.info-library.com.ua/books-text-4313.html>

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вчителів початкових класів НУШ

1. Чи звертаєте увагу під час вивчення службових слів на семантику та функціонування їх у текстах різних стилів?

2. Як Ви розумієте функціонально-стилістичний підхід до вивчення української мови?

3. Чи орієнтує Вас чинна шкільна програма на врахування функціонально-стилістичного підходу до вивчення граматики?

4. На яких уроках Ви проводите роботу над усвідомленням учнями особистостей семантики та стилістичного функціонування граматичних одиниць?

а) аспектних уроках;

б) уроках розвитку зв'язного мовлення;

в) уроках літератури.

5. Як Ви усвідомлюєте роль сполучників і часток у творенні текстів різних стилів?

6. Чи розкриваєте роль сполучників і часток у творенні текстів під час написання учнями творчих робіт?

7. Чи підготовлені учні основної школи, на Вашу думку, до сприйняття семантики та стилістичних особливостей службових слів? Якщо ні, назвіть причини.

8. Які види навчальної роботи Ви застосовуєте з метою ілюстрації специфіки вживання сполучників і часток у тексті?

9. Які труднощі відчуваєте у забезпеченні комунікативно-діяльнісного та функціонально-стилістичного аспектів вивчення мови? З яких проблем Ви хотіли б отримати консультації?